

К.Ш. ТОКТОМАМАТОВ атындагы ЭЛ АРАЛЫК УНИВЕРСИТЕТИ
ОШ МАМЛЕКЕТТИК УНИВЕРСИТЕТИ
ТАЖИК УЛУТТУК УНИВЕРСИТЕТИ

К.08.17.564 Мамлекеттер аралык диссертациялык кеңеши

Кол жазма укугунда
УДК: 338.439(575.2)(043.3)

Маметова Гулназ Абдикеримовна

Интеграция шартында эт жана эт азыктарынын
атаандаштык жөндөмдүүлүгүн жогорулатуу
(Кыргыз Республикасынын Ош облусунун мисалында)

Адистиги 08.00.05. «Экономика жана эл чарбасын башкаруу»
(АӨКтун экономикасы)

Экономика илимдеринин кандидаты окумуштуулук даражасын
изденип алуу үчүн жазылган диссертациянын

АВТОРЕФЕРАТЫ

Жалал-Абад-2019

Диссертациялык иш М.М.Адышев атындагы Ош технологиялык университетинин «Финансы жана кредит» кафедрасында аткарылган

Илимий жетекчи: экономика илимдеринин доктору, профессор
Кантороева Гулзат Кантороевна

Расмий оппоненттер: экономика илимдеринин доктору, профессор
Ишенов Бейшенбек Чоңмурунович

экономика илимдеринин кандидаты, доцент
Кадыров Толкун Акпаралиевич

Жетектөөчү мекеме: Жалал-Абад Мамлекеттик Университетинин
“Экономика жана бухгалтердик эсеп” кафедрасы, Жалал-Абад шаары, Ленин
көчөсү-57

Диссертациялык иш 2019-жылдын 30-сентябрында саат 14-00дө К.Ш. Токтомаматов атындагы Эл аралык университети, Ош мамлекеттик университети жана Тажик улуттук университеттеринин алдындагы экономика илимдеринин кандидаты окумуштуулук даражасын коргоо боюнча К 08.17.564 Мамлекеттер аралык диссертациялык кеңешинде корголот. Дареги: Кыргыз Республикасы, 715613, Жалал-Абад шаары, Жеңи-Жок көчөсү, 30.

Диссертация менен К.Ш. Токтомаматов атындагы Эл аралык университетинин илимий китепканасында таанышууга болот. Дареги: Кыргыз Республикасы, 715613, Жалал-Абад шаары, Жеңи-Жок көчөсү 30.

Автореферат 2019 -жылдын 30-август күнү таркатылды.

**К.08.17.564 мамлекеттер аралык диссертациялык
кеңешинин окумуштуу катчысы,
э.и.д. доцент:**

Маткеримова А.М.

ИШТИН ЖАЛПЫ МҮНӨЗДӨМӨСҮ

Изилдөөнүн темасынын актуалдуулугу. Азыркы учурда өндүрүш чөйрөсүндө атаандаштык күрөшүү маселесин изилдөө жана практикалык өздөштүрүүгө болгон талап күчөдү. Бул күрөш ички рынокто – ата-мекендик өндүрүүчүлөр жана алардын чет өлкөлүк атаандаштары менен, ошондой эле сырткы рынокто, бул жерде атандаштыкта тармактын экономикалык жана технологиялык мамилелери жактан алдыга кеткен ишкана жана фирмалар арасында жүргүзүлөт.

Эт продукциясын өндүрүү жана кайра иштетүү приоритеттүү тармактардан болуп саналат да, анын өнүгүү абалы жана потенциалынан өлкөнүн азык-түлүк коопсуздугу, ошондой эле аны менен байланышкан тамак-аш өнөр жайынын ишканаларынын денгээли жана өнүгүү темпи көз каранды.

Кыргыз Республикасынын Бүткүл дүйнөлүк соода уюмуна(БСУ) кириши,Евразия Экономикалык Биримдигине (ЕАЭБ) мүчө өлкө катары интеграцияланышы менен эт жана эт азыктарын өндүрүүдө анын атаандаштык жөндөмдүүлүгүн жогорулатуу маанилүү маселелерден болуп саналат. Мына ошондуктан бул тармакты өндүрүүдө мал чарбачылыгын жана ага көмөк көрсөтүүчү дыйканчылыкты, тамак-аш өнөр жайын өнүктүрүүгө чон көңүл буруу, чыгарылган продукциянын экспорттук потенциалын көтөрүү зарыл.

Этти кайра иштетүүчү өндүрүштө жана эт азыктарын сатууда ата-мекендик өндүрүүчүлөр жана продукциясын Кыргызстандын рыногуна импорттоочу чет өлкөлүк жабдуучулар арасында атаандаштыкты күчөтүү улуттук компания жана фирмалардын ата-мекендик рынокто атаандаштык позициясын кармап туруу үчүн иш-аракеттеринин натыйжалуу болуусуна алып келет. Тармактагы атаандаштык жаны ишканаларды тартууга алып келет, ишканаларды өндүрүштүк процесстерди өркүндөтүүгө жана инновацияны кийирүүгө түрткү берет. Бул атаандаштык күрөштүн жыйынтыгында жүрүп, ата-мекендик ишканаларды эт азыктарынын сапатын жакшыртууга, жаны ассортименттеги продукцияны түзүүгө, керектөөчүлөрдү сервистик жактан тейлөөнү жакшыртууга, жаны технологиялык процесстерди кийирүүгө мажбур кылат.

Мал чарбачылыгы өлкөбүздүн эн маанилүү тармактарынан болуп саналат жана учурда бул багытта жарандардын жеке көмөкчү чарбалары жана фермердик чарбаларга караганда мамлекеттик жана коллективдик чарбаларда өндүрүмдүүлүк жогору болуп жатат. Бул жерден келечекте мал чарбачылыгын өнүктүрүүнүн негизги приоритетин мамлекеттик жана коллективдик чарбаларга, б.а. уюшулган түрдөгү чарбаларга берүү зарылдыгы жана бул максатта тармактын мамлекеттик колдоого муктаж экендигин белгилеп кетмекчибиз.

Ош облусунда айыл чарбасынын тармактык түзүмүндө негизги болуп мал чарбачылыгы саналат жана анын үлүшү 2017-жылы облустун айыл чарба продукциясынын дүн чыгаруунун көлөмүндө 56,5 % ды түздү.

Кыргызстандын эт азыктарын өндүрүүдөгү практикасы көрсөткөндөй атаандаштык жөндөмдүүлүккө жетишүүдө бир топ олуттуу кемчиликтер менен коштолуп келе жатат, айтсак, чийки эттердин басымдуу бөлүгү кайра

иштетүүгө жиберилбейт да, рынокто чаржайыт багытта сатылып атаандаштыктын потенциалын төмөндөтүп келе жатат. Ал эми этти кайра иштетүү өнөр жай ишканаларынын материалдык базасы төмөнкү денгээлде, б.а. жабдуулардын, механизмдердин, техникалардын заманбап талабына жооп бербестиги, алардын эскиргени эт өндүрүүдө атаандаштыкты жараткандыгы аныкталды. Бекеринен өлкөбүздө эт өндүрүүдөгү ишканалардын бирөөсү гана ЕАЭБ дин талабына жооп берээрин айтсак болот.

Мына ушунун баары биздин диссертациялык иштин темасын тандоого түрткү болуп, изилдөөнүн максатын жана милдеттерин аныктады.

Диссертациялык иштин темасынын негизги илимий изилдөө иштери менен болгон байланышы. Диссертациялык илимий изилдөө инициативдик болуу менен, иштин темасы Кыргызстандагы жалпы илимий жана мамлекеттик изилдөө программаларына шайкеш келет. Ошондой эле, бул иш 2013-2017-жылдардын мезгилине Кыргыз Республикасынын туруктуу өнүктүрүүнүн Улуттук стратегиясы, 2020-жылга чейинки экономикалык өнүгүүнүн инновациялык модернизациясынын стратегиясы, Кыргыз Республикасынын тамак-аш жана кайра иштетүү өнөр жайын өнүктүрүүнүн 2017-2021-жылдарга карата программасы, 2035-жылга чейинки экономикалык өнүгүүнүн инновациялык модернизациясынын концепциясы жана Ош ТУ нун “Кыргыз Республикасынын социалдык-экономикалык өнүгүүсү” аталыштагы комплекстүү илимий-изилдөө иштеринин темасы менен тыгыз байланышы бар.

Изилдөөнүн максаты жана милдеттери. Изилдөөнүн максаты болуп Ош облусунун мисалында эт жана эт азыктарынын атаандаштык жөндөмдүүлүгүн жогорулатуу жолдорун теориялык, усулдук жана практикалык жүзүндө аныктоо эсептелет.

Коюлган максатка ылайык төмөнкү **маселелер** аныкталды:

1. Интеграция шартында эт жана эт азыктарынын атаандаштык жөндөмдүүлүгүнүн экономикалык маңызын жана маанисин тактоо;
2. Эт азыктарын өндүрүүнүн атаандаштык жөндөмдүүлүгүнүн факторлорун аныктоо;
3. Эт жана эт азыктарынын атаандаштык жөндөмдүүлүгүн баалоонун ыкмаларын Кыргызстандын практикасында колдонууну сунуштоо;
4. Кыргыз Республикасынын Ош облусунда эт жана эт азыктарын өндүрүү жана сатуунун азыркы мезгилдеги абалын талдоо негизинде атаандаштык жөндөмдүүлүктү жогорулатуунун резервдерин аныктоо;
5. Эт жана эт азыктарын өндүрүү жана сатуунун кластерин түзүүнү сунуштоо;
6. ЕАЭБге кирүү менен эт жана эт азыктарын өндүрүү жана сатууну өркүндөтүү жолдорун сунуштоо;
7. Региондогу эт жана эт азыктарынын атаандаштык жөндөмдүүлүгүн жогорулатууну иштеп чыгуу.

Диссертациялык изилдөөнүн объектиси: эт жана эт азыктарын өндүрүү жана сатуу менен алектенген (Д(Ф)Ч, ЖЖКЧ, АЧК, кайра иштетүү жана тармакты камсыз кылуучу мекемелер.

Изилдөөнүн предмети: Ош облусунда эт жана эт азыктарынын атаандаштык жөндөмдүүлүгүн жогорулатуунун уюштуруучулук-экономикалык

негиздерин жана рыноктук механизмдерин өркүндөтүү.

Диссертациялык иштин илимий жаңылыгы. Теориялык жана практикалык изилдөөлөрдү жүргүзүүнүн негизинде илимий иштин жаңылыгын аныктоочу төмөндөгүдөй жыйынтыктар алынды:

-автордун чечмелөөсүнө ылайык эт жана эт азыктарынын атаандаштык жөндөмдүүлүгүн жогорулатуу максатында атаандаштык, атаандаштык жөндөмдүүлүк ж.б. түшүнүктөргө тактоо киргизилди.

-продукциянын атаандаштык жөндөмдүүлүгүн изилдөө менен автор тарабынан критерийлер аныкталып, факторлордун эки тайпасы такталды жана бөлүп каралды, тактап айтканда сырткы жана ички факторлор сунушталды;

-этти өндүрүү жана кайра иштетүү тармагынын продукцияларынын атаандаштык жөндөмдүүлүгүн анализдөө менен аларды баалоонун методикасы иштелип чыкты;

-эт жана эт азыктарын өндүрүү, кайра иштетүү жана сатууну анализдөө жана баалоо аркылуу атаандаштыкты жогорулатуунун резервдери аныкталды;

-тармактын атаандаштык жөндөмдүүлүгүн жогорулатуу максатында эт өндүрүүчүлөр, кайра иштетүүчү ишканалар жана камсыз кылуучу ишканаларды кластердик негизде интеграциясын түзүү зарылчылыгы негизделди;

-ЕАЭБ мейкиндигине интеграциялануу шартында Кыргыз Республикасында эт жана эт азыктарын өндүрүү жана сатууну өркүндөтүүнүн келечеги сунушталды;

-учурдагы эт өндүрүүдөгү прогрессивдүү тенденцияларга таянып эт жана эт азыктарынын атаандаштык жөндөмдүүлүгүн арттыруудагы негизги багыттар аныкталды.

Иштин практикалык баалуулугу. Изилдөө натыйжалары Ош облусунда жана башка аймактарда эт жана эт азыктарынын атаандаштык жөндөмдүүлүгүн жогорулатууну өнүктүрүүнүн приоритеттүү багыттарын аныктап, талдоодо колдонууну кенейтет. Изилдөөнүн кээ бир аспектиери илимий-изилдөө жумуштарында жана жогорку окуу жайлардын окуу процессинде «Айыл-чарбасынын экономикасы», «Ишкердиктин экономикасы» жана «Маркетинг», «Логистика» предметтеринде колдонсо болот.

Изилдөөнүн экономикалык баалуулугу. Изилдөө натыйжалары азыркы илимдин регионалдык экономикага тийгизген таасири жөнүндөгү теорияны жана методологияны өнүктүрөт. Изилдөөнүн натыйжасында алынган тыянактар аймактын алкагында өндүрүштү башкаруунун экономикалык механизмдердин негизги жоболорун тактайт жана толуктайт.

Изилдөөдө алынган илимий натыйжаларды жүзөгө ашырууну, келечекте өндүрүштү башкарууну тереңдетүүдөгү инфраструктуранын өнүктүрүүгө багытталган инвестицияларды тартууда жана интеграциялык долбоорлорду ишке ашырууда колдонсо болот.

Диссертациянын коргоого сунушталган негизги жоболору:

эт жана эт азыктарынын өндүрүшүнүн өнүгүшүнүн өзгөчөлүгүн эске алуу менен эт жана эт азыктарын өндүрүү жана сатуунун атаандаштык жондомдуулугунун автордук көз карашы сунушталды;

-эт жана эт азыктарынын атаандаштык жөндөмдүүлүгүн баалоонун методикасы ага таасир этүүчү факторлорду эске алуу менен өркүндөтүлдү,

- Ош облусунда эт жана эт азыктарын өндүрүү жана сатууну өнүктүрүү үчүн эт кластерин түзүүнүн багыттары жана уюштуруу механизмдери аныкталды;

-ЕАЭБ мейкиндигине интеграциялоо шартында Кыргыз Республикасында эт жана эт азыктарынын атаандаштык жөндөмдүүлүгүнүн негизинде экспорттук потенциалы сунушталды.

-Салык көбөйтүү жоболорун иштеп чыгуу.

Изилдөөчүнүн жеке салымы. Эт жана эт азыктарынын атаандаштык жөндөмдүүлүгүн аныктоонун теориялык жана практикалык жолдору жалпыланды. Теориялык жалпылоо жана комплекстүү анализдин негизинде атаандаштык жөндөмдүүлүктү жогорулатуу жолдору иштелип чыкты, эт жана эт азыктарын өндүрүү жана сатуудагы катышуучулардын интеграциясын жакшыртуу, аймакта сатуу ишмердүүлүгүн өркүндөтүү максатында заманбап талаптарга жооп бере турган эт кластерин түзүү сунушталды.

Изилдөөнүн жыйынтыгын апробациялоо. Изилдөөнүн негизиндеги иштелип чыккан сунуштар жана көрсөтмөлөр Ош облусунун айыл-чарба товар өндүрүүчүлөрү тарабынан продукциянын атаандаштык жөндөмдүүлүгүн жогорулатуу максатында практикалык колдонууга кабыл алынды. Эт жана эт азыктарынын атаандаштык жөндөмдүүлүгүн жогорулатуу боюнча, айыл чарбалык, кайра иштетүүчү жана тейлөөчү ишканалардын ортосундагы экономикалык өз ара мамилелерди жакшыртуу боюнча көрсөтмөлөр Ош облустук мамлекеттик администрациясынын регионалдык өнүктүрүү бөлүмүндө «Ош облусунун 2020-жылга чейинки айыл чарба өндүрүшүн өнүктүрүү Программасын» түзүүдө колдонулду.

Диссертациялык иштин негизги жоболору эл аралык, республикалык жана аймактык илимий-практикалык конференцияларда жана семинарларда баяндоо жасалып, илимий журналдарда жарык көргөн.

Изилдөөнүн жыйынтыктарынын жарыяланышы. Диссертациянын темасы боюнча жалпысынан 7 илимий макала жарыяланган, анын ичинде 3 илимий макала-чет элдик басылмаларда (РИНЦ статусу бар); 4 илимий макала-республикалык басылмаларда (РИНЦ статусу бар) жарык көргөн.

Диссертациянын түзүлүшү жана көлөмү. Диссертациялык иш киришүүнү, 3 бөлүмдү, корутундуну жана колдонулган илимий адабияттарды камтыйт. Диссертациялык иш 172 бет компьютердик тексттен, 36 таблицадан, 16 сүрөттөн жана 106 аталыштагы пайдаланылган адабияттардан турат

ДИССЕРТАЦИЯЛЫК ИШТИН НЕГИЗГИ МАЗМУНУ

Киришүүдө диссертациялык иштин темасынын актуалдуулугу, максаты, ага коюлган милдеттер, илимий жаңылыктар, изденүүчүнүн жеке салымы, жумуштун практикалык жана экономикалык баалуулугу жана коргоого алып чыгуучу жоболор көрсөтүлгөн.

Изилдөөнүн “Эт жана эт азыктарынын атаандаштык жөндөмдүүлүгүнүн теориялык - методологиялык негиздери” деп аталган

биринчи бөлүмүндө эт жана эт азыктарынын атаандаштык жөндөмдүүлүгүнүн экономикалык маңызы жана мааниси, эт азыктарын өндүрүүнүн атаандаштык жөндөмдүүлүгүнүн факторлору жана эт жана эт азыктарынын атаандаштык жөндөмдүүлүгүн баалоонун ыкмалары каралган.

Мал чарбачылыгы айыл чарба өндүрүшүнүн ажырагыс бөлүгү болуп саналат жана анын продукцияларынын атаандаштык жөндөмдүүлүгүн жогорулатуу өлкөнүн азык-түлүк коопсуздугун камсыз кылуу менен, экспорттук потенциалын көтөрүүгө жана экономикалык интеграция процессинде ийгиликке алып келүүгө шарт түзөт. Мына ошондуктан эт жана эт продукциясынын атаандаштык жөндөмдүүлүгүнүн маңызын жана мазмунун теориялык жана методикалык жактан кароо чоң кызыгууну жаратат.

Атаандаштык жөндөмдүүлүгү көйгөйүн изилдөөгө көптөгөн чет өлкөлүк жана ата-мекендик окумуштуулардын эмгектери арналган.

Биздин изилдөөнүн объектиси катары кабыл алынган эт азыктарынын атаандаштык жөндөмдүүлүгү биринчи кезекте эки фактор менен-баа (баа параметрлери) жана сапат (баа эмес параметрлер) аныкталат. Өзүнчө эт азыктарынын атаандаштык жөндөмдүүлүгү жыйындысында ишкананын, андан кийин тармактын жана жалпы улуттук экономиканын атаандаштык жөндөмдүүлүгүн аныктайт.

Биздин көз караш боюнча эт жана эт азыктарынын атаандаштык жөндөмдүүлүгү катары кандайдыр бир ишкана же башка субъекттер тарабынан өндүрүлгөн продукциянын атаандаш рыноктун талабына жооп берүүсү, башка атаандаш-ишканалардын чыгарган окшош продукциясынын эркин ички жана сырткы рынокторуна каршы туруусу эсептелет.

Эт жана эт азыктарынын атаандаштык жөндөмдүүлүгүнүн маңызын тереңирээк изилдөө үчүн алардын критерийлерин жана факторлорун караш максаттуу деп эсептейбиз. Критерий катары продукциянын сапаттык жана сандык мүнөздөмөсө анын атаандаштык жөндөмдүүлүгүн баалоо үчүн негиз катары кызмат кылат, ал эми фактор катары-атаандаштык жөндөмдүүлүгүнүн өзгөрүүсү үчүн түздөн түз себептердин болушу эсептелет.

Эт азыктарын өндүрүүчү ишкананын атаандаштык жөндөмдүүлүгү-бул биринчи кезекте анын натыйжалуу чарбалык ишмердүүлүгүнүн мүмкүнчүлүгүн жана анын барык болгон каражаттарды колдонуу менен атаандаш рыногунда практикалык түрдө пайда алууну иш жүзүнө ашырууну чагылдыруучу өндүрүштүк-финансылык ишмердүүлүгүнүн жыйынтыгы.

Ишкананын атаандаштык жөндөмдүүлүгүн аныктоо жана атаандаштык стратегиясын иштеп чыгуудан мурда рыноктогу атаандаштык чөйрөсүн жана негизгиси - ишкана тарабынан чыгарылган продукциянын атаандаштык жөндөмдүүлүгүн жана анын атаандаштарын кылдат анализдөө зарыл.

Атаандаштык жөндөмдүүлүктөгү эт азыктарын өндүрүү жана сатуу-бул этти кайра иштетүүчү ишканалардын атаандаш чөйрөдө иштешинин жалпылоочу көрсөткүчү, анын финансылык, өндүрүштүк жана эмгек потенциалын натыйжалуу колдонуу жөндөмдүүлүгү.

Биздин көз караш боюнча этти кайра иштетүүчү ишкананын атаандаштык жөндөмдүүлүгү- бул коомдук керектөөнү экологиялык таза жана зыянсыз эт

азыктары менен ишкананын төлүү жөндөмдүүлүгү, финансылык туруктуулугу жана рентабелдүүлүгү деңгээлдери менен чагылдырылуучу атаандаш-ишканага караганда салыштырмалуу канаттандыруу деңгээли.

Ош облусунун АӨКто этти кайра иштетүү ишканаларында продукциянын атаандаштык жөндөмдүүлүгүнүн факторлорун изилдөө менен автор тарабынан факторлордун эки тайпасы такталды жана бөлүп каралды:

1. АӨКто этти кайра иштетүү ишканаларында продукциянын атаандаштык жөндөмдүүлүгүнүн сырткы факторлору:

-мамлекет жана облустун жергиликтүү бийликтеринин органдары тарабынан жүргүзүлгөн саясат, о.э. мал чарбачылыгы жана этти кайра иштетүү тармагы боюнча ишкердүүлүк жүргүзүүнүн укуктук камсыздоо ишканалардын ишмердүүлүгүнүн негизги сырткы факторлорунан болуп саналат. КРда мамлекеттик саясатты анализдөө үчүнчү бөлүмдө чагылдырылып, анын негизинде келечектеги мал чарбачылыгынын көрсөткүчтөрү прогноздоштурулду жана АӨКтун эт өндүрүү тармагынын продукциясынын атаандаштык жөндөмдүүлүгү аныкталды;

- мамлекет тарабынан товардын атаандаштык артыкчылыгын түз жана кыйыр түрдө таасир эте алат. Түздөн түз бажы-тарифтик система, кредиттик-финансылык механизм, стандартташтыруу жана жана сертификациялоо ж.б.у.с. таасирин тийгизет. Кыйыр таасир региондун инновация жана ишкердүүлүк боюнча активдүүлүгү, ишканада өндүрүштү уюштуруу жана башкаруунун жогорку деңгээли аркылуу жүргүзүлүп, өзгөчөлөнгөн жана негизги факторлордон болуп тамак-аш өнөр жайынын продукциясынын атаандаштык мүмкүнчүлүгүнө таасир этүү менен, региондо жана жалпысынан мамлекетте айыл-чарбасынын өнүгүүсүн көрсөтө алат. Сырьелук базанын өлчөмү жана сапаты өндүрүштүк көлөмүн, даяр продукциянын баасын жана сапатын аныктайт;

-АӨКтун этти кайра иштетүү ишканаларынын продукциясынын өзгөчөлүгү

2. АӨКто этти кайра иштетүү ишканаларында продукциянын атаандаштык жөндөмдүүлүгүнүн ички факторлору:

-Товардын атаандаштык жөндөмдүүлүгүнүн ички факторлору катары ишкананын имиджи эсептелет. Имидж түзүүчү катары керектөөчүлөрдү тандоодо таасирин тийгизет. Адамдар өздөрүнөн турмушунда алардын талабына жана дал келүүдө маанилүү катары брендге көңүл бурушат;

-Ресурстарды иштетүүнүн натыйжалуулугу өндүрүштүн технологиясы, өздүк сырьелук базанын бар болуусу жана сапаты, өндүрүштүк кубаттуулуктун жүктөлүүсү жана иштетилиши, калдыксыз технологияны колдонуу, менчик жана карызга алынган ресурстарды иштетүү ж.б.у.с. менен аныкталат. Ресурстардын бар болуусу жана иштетилиши көбүнчө жогоруда белгиленип кеткендей мал чарбачылыгынын өнүгүү деңгээлинен аныкталат;

-АӨК то этти кайра иштетүү тармагынын даяр продукциясын сатуунун тездиги жана ыкмалары продукцияны сатуу мөөнөтүн эске алуу менен чоң мааниге ээ. Эт жана колбаса продукциялары- тез бузулуучу азыктар, аларды жеткирүү жана сатуу кошумча жабдуунун бар болуусун талап кылат. Товардын

сатуу жерлерде же кампаларда кармалып калбашы жана ошол эле учурда керектөөчүлөрдүн талабын күчүн сатуу саясатын так жана максаттуу жүргүзүү зарыл;

-техникалык камсыз болуу жана өндүрүштүн технологиясынын деңгээли, алдынкы тажрыйбалар менен тажрыйба алмашуу, инновацияларды кийирүү, эмгек жана өндүрүштү уюштуруу продукцияны сапаттуу продукция менен камсыз кылуунун ажырагыс бөлүгү болуп, өндүрүш чыгымдарын азайтууга таасир этип, тамак-аш өнөр жай ишканаларынын атаандаштык мүмкүнчүлүгүн камсыз гана кылбастан, финансылык-экономикалык мүнөздөмөлөр боюнча ишкананын өнүгүүсүнүн туруктуулугу жана ресурстарды иштетүүнүн натыйжалуулугун камсыз кылат.

1-сүрөттө анализдин, адабий булактардын, «эт өндүрүүнүн атаандаштык жөндөмдүүлүгү» категориясын изилдөөнүн негизинде эт өндүрүүнүн атаандаштык жөндөмдүүлүгүнө таасир этүүчү ички жана сырткы чөйрөнүн негизги факторлору көрсөтүлдү. Эт өндүрүүнүн ачкыч ички фактору катары продукциянын атаандаштык жөндөмдүүлүгү эсептелет.

Жогоруда айтылгандын негизинде эт продукциясынын атаандаштык жөндөмдүүлүгүнүн төмөнкү аныктамасы сунушталат: «эт продукциянын атаандаштык жөндөмдүүлүгү» -бул керектөөчүлүк касиеттердин жыйындысы, о.э. атаандаштын продукциясынан айырмалоону чагылдыруу менен продукцияны тиешелүү деңгээлдеги финансылык жыйынтыктар менен сатууга мүмкүн болгон сапаттык жана нарктык мүнөздөмөлөр»

1-сүрөт-Эт продукциясынын атаандаштык жөндөмдүүлүгүнө таасир этүүчү факторлор

Кыргызстандын эт жана эт азыктары рыногу дүйнөлүк азык-түлүк рыногуна интеграциялана баштады. Эт рыногундагы дүйнөлүк тенденциялар жана дайыма болуучу динамикасынын процесстери эт продуктыларынын ата мекендик рыногунун абалына өзүнүн өзгөчө таасирин тийгизип келе жатат.

Продукциянын атаандаштык жөндөмдүүлүгүн баалоонун көйгөйү татаал жана комплекстүү болуп саналат, себеби атаандаштык жөндөмдүүлүгү көптөгөн ар түрдүү факторлордон куралат. Бирок бул баалоо ишкана үчүн бир канча иш чараларды иш жүзүнө ашыруу үчүн зарыл болуп эсептелет, атап өтсөк: продукцияны түзүү жана чыгаруунун негизги багыттарын иштеп чыгуу; продукциянын конкреттүү түрлөрүн сатуунун келечегин баалоо жана номенклатурасын калыптандыруу; продукцияга бааны орнотуу ж.б.у.с.

Бүгүнкү күндө баалоону жүргүзүүнүн методикасы жана методологиясы толук кандуу иштелип чыккан эмес. «Атаандаштык жөндөмдүүлүгү» категориясынын тааталдыгы аны баалоонун жолдорунун көптүгүн шарттайт

Изилдөөнүн экинчи бөлүмү “Кыргыз Республикасынын Ош облусунда эт жана эт азыктарын өндүрүү жана сатуунун азыркы мезгилдеги абалы” деп аталып, чийки эт продукциясынын өнүгүшүнүн денгээлин талдоо жана баалоого, этти кайра иштетүү чөйрөсүнүн абалын талдоого жана эт жана эт азыктарын сатуу жана керектөөнүн абалына арналган.

Мал чарбачылыгы Кыргызстандын айыл-чарбасынын маанилүү компоненти болуп саналат. Малдарды жана алардан алынган сырьелор: эт, тери, жүн жана сүттү экспорттоого жана аны көбөйтүүгө мүмкүнчүлүктөр бар.

Эт өндүрүшү эт жана эт азыктарын өндүрүү, даярдоо, сактоо, кайра иштетүү, сатуу жана транспортто менен тыгыз байланышкан жана Ош облусунун АӨК түн маанилүү тармагы болуп саналат. Облус республикада өндүрүлгөн эттин бештен бир бөлүгүн, тагыраагы 20,5 % тин өндүрөт. (1-табл).

1-таблица - Кыргыз Республикасында этти өндүрүүнүн динамикасы, миң т.

Аймактар	2013-ж.	2014-ж.	2015-ж.	2016-ж.	2017-ж.	2017-ж.. 2013-ж. карата, % менен
Республика боюнча баары	193,2	202,8	208,3	212,4	216,6	112,1
Баткен облусу	15,2	15,1	15,2	13,8	14,2	93,4
Жалал-Абад облусу	27,8	29,2	30,6	31,7	32,9	118,3
Ысык-Көл облусу	25,3	26,3	27,3	28,2	28,8	113,8
Нарын облусу	23,4	23,5	23,7	24,1	24,1	102,9
Ош облусу	40,5	42,1	39,9	43,5	44,5	109,8
Талас облусу	11,0	11,4	11,2	12,4	12,4	112,7
Чүй облусу	49,3	54,2	56,5	57,7	58,6	118,8
Бишкек шаары	0,3	0,2	0,2	0,2	0,2	66,7
Ош шаары	0,8	0,8	0,8	0,8	0,8	100,0

Булак: *Сельское хозяйство КР (2013-2017 гг.) - Бишкек: Нацстаткомитет, 2018. – 81с.*

1-таблицадан акыркы жылдары дээрлик бардык облустарда (Бишкек шаары, Баткен облусунан сырткары) этти өндүрүүнүн денгээлинин жогорулаганын байкаса болот. Этти өндүрүүнүн негизги бөлүгү Чүй облусунда (27,0 %), Ош облусунда (20,5 %), Жалал-Абад облусунда (15,2 %),

Ысык-Көл облусунда (13,3 %), Нарын облусунда (11,1%) жайгашып, өндүрүүнүн динамикасы боюнча Чүй облусунда 18,8% ке, Жалал-Абад облусунда 18,3 % ке, Ысык-Көл облусунда 13,8 % ке, Нарында 2,9 % ке өсүү темпи аныкталды. Ошол эле учурда Бишкек шаарында (33,3 %), Баткен облусунда (6,4 %) өсүү темпинин төмөндөгөнүн байкаса болот.

Ал эми Ош областынын райондору боюнча чийки этти өндүрүүнүн динамикасы төмөнкүдөй (2-табл).

2-таблица- Ош облусунун райондору боюнча эт (союлган салмакта) өндүрүүнүн динамикасы, миң тонна.

Продукция	2013-ж	2014-ж.	2015-ж.	2016-ж.	2017-ж.	2017-ж. 2013- жарата, % менен
Жалпы облус боюнча	74,6	77,3	78,7	80,3	81,7	109,5
Араван	5,4	5,6	5,6	5,7	5,7	105,5
Кара-Суу	19,3	20,0	20,4	20,8	21,2	109,8
Өзгөн	13,7	14,2	14,6	14,9	15,2	110,9
Ноокат	13,2	13,6	13,9	14,1	14,5	109,8
Кара-Кулжа	9,0	9,4	9,5	9,7	9,9	110,0
Алай	9,0	9,3	9,5	9,6	9,7	107,7
Чоң-Алай	4,9	5,0	5,1	5,1	5,2	106,1

Булак: Социально-экономическое развитие Ошской области за 2013-2017 г. - Ош: Ошское областное управление госстатистики, 2016.

2-таблицадан акыркы беш жылда дээрлик баардык райондордо эт өндүрүүнүн деңгээлинин жогорулаганын байкаса болот. Жалпы облус боюнча эт өндүрүү 9,5 % ке өскөн.

Учурда Ош облусунун чарбаларына кайрылсак, чарбаларда, б.а. эт өндүрүү багытындагы чарбаларды ирилештирүү, аларга илимий жана уюштуруу чаралардын колдонушу жетишсиз болуп тургандыгы байкалат.

Эт багытындагы мал чарбачылыгы рентабелдүү өндүрүштөрдүн бири болуп саналат жана шаар, райондук жана өндүрүштүк борборлорго жакын жайгашышкан.

Эт азыктарын өндүрүү өнөр жайы- эттен ар түрдүү эт азыктарын өндүрүүчү ишканаларды бириктирген тамак-аш өнөр жайынын бир тармагы болуп саналат Бул тармакка ар түрдүү колбасалар, эт консервалары ж.б. эттен жасалган азыктарды өндүрүүчү ишканалар кирет.

Кыргызстандын негизги атаандаштык артыкчылыгы катары үй жаныбарларынын бир канча деңгээлдеги санынын болушу эсептелет. Ошондуктан мал чарбачылыгынын эт багыты маанилүү тармактардан болуп саналат. Этти чийки түрдө ички рынокто сатып жатышат, бирок мал чарбачылыгынын продуктысын иштетүү потенциалы, б.а. этти кайра иштетүү тармагы начар өнүккөн. Алардын өндүрүштүк кубаттуулугун толук кандуу иштетсек өлкөнүн калкынын эт азыктарына болгон керектөөсүн туура жана балансталган тамактанууда канаттандырса болот.

Биздин көз караш боюнча азыркы учурда этти кайра иштетүү өндүрүшүндө заманбап өнүгүүсү үчүн чоң ролду инвестициялар жана

инновациялар ойнойт. Өзгөчө бул тармакты өнөктөрүү үчүн мамлекеттик колдоо жана жогорку сапаттагы жана атаандаштык жөндөмдүүлүктөгү продукцияны өндүрүүнү экономикалык стимулдаштыруу зарыл.

Этти кайра иштетүүчү өндүрүштүн абалы дайыма айыл чарбасынын абалы менен тыгыз байланышкан.

Эт азыктарын өндүрүү боюнча Чүй областы алдынкы орунду ээлейт. Эт жана тамактык суб продуктыларды өндүрүү боюнча Баткен облусунда- 4 эсеге, Жалал-Абатта 3 эсеге, Ош шаарында 2,8 эсеге, Чүйдө-61,8 % ке, Ош облусунда- 32,7% ке, Ысык-Көлдө-24,8% ке, Таласта- 20,8% ке өсүү болгон.

Өндүрүштүк кубаттуулукту начар жана натыйжалуу эмес иштетүү эт азыктарын өндүрүүнүн төмөн деңгээлин шарттайт. Аны төмөнкү таблицада көрсөтөбүз (3-табл.)

3-таблица- Кыргыз Республикасы жана Ош облусу боюнча эт азыктарын кайра иштетүүнүн деңгээли

Продукциялар	2013ж.	2014ж.	2015ж.	2016ж.	2017 ж.	Өсүү темпи, %
Кыргыз Республикасы						
Чийки эт өндүрүү, мин.т	193,2	202,8	208,3	212,4	216,6	112,1
Кайра иштетилген эт азыктары, мин.т	11,7	11,7	13,8	15,6	17,7	151,3
Кайра иштетүү деңгээли, %	6,0	5,7	6,6	7,3	8,2	136,7
Ош облусу						
Чийки эт өндүрүү, мин.т	40,5	42,1	39,9	43,5	44,5	109,8
Кайра иштетилген эт азыктары, мин.т	3,4	3,5	3,7	4,2	4,5	132,3
Кайра иштетүү деңгээли, %	8,4	8,3	9,3	9,6	10,1	120,2

Булак: Промышленность КР (2013-2017гг.)- Бишкек: Нацстаткомитет, 2018. - 183с.

Чийки этти өндүрүүнүн динамикасынын акыркы беш жылда 12,1 % ке көп болуу менен аны кайра иштетүүнүн деңгээли дагы республика боюнча 2017-жылы 36,7 % га көп болгон, ал эми Ош облусунда бул көрсөткүч 20,2 % ти түздү. Бул кайра иштетүүнүн жогорку деңгээлин мүнөздөйт.

Биздин көз караш боюнча Ош облусунун этти кайра иштетүү тармагынын көйгөйлөрү болуп төмөнкүлөр эсептелет:

- чийки эт жана кайра иштетилген эт азыктарынын сапатын аныктоо боюнча заманбап лабораториялардын жоктугу

- кайра иштетүү үчүн чийки эттин жетишсиздиги жана уюшулган фермалар менен макулдашуунун жоктугу;

- чийки заттын сапатынын төмөндүгү;

- этти чогултуу үчүн ачык айкын инфраструктуранын жоктугу;

- көмүскө айлануу;

-тармакта мамлекеттик колдоонун жана жонго салуунун жоктугу;

-чийки затты сатып алуу-сатууну жүргүзүү үчүн юридикалык контрагенттердин жоктугу ж.б.

Ош облусунда этти кайра иштетүү боюнча сырьёлук база бар жана аны өнүктүрүүдө мамлекеттик органдар колдоо көрсөтүп, чет элдик жана ата-мекендик инвесторлорду, ЕАЭБ өлкөлөрүнүн потенциалын колдонуу зарыл. Ал үчүн малдарды багуучу фермалардан баштап, тоют базасы, лабораторияларды, май союучу жайларды стандартка ылайык өнүктүрүш керек. Ошондой эле эт азыктарын өндүрүүчү ишканаларда чыгарылган продукциялардын ассортиментин көбөйтүш керек.

Өлкөбүздүн региондорунун географиялык жагдайларын эске алсак, Ош шаары республиканын түштүгүндөгү аймактардын ортосуда жайгашкан жана инфраструктура жактан салыштырмалуу жакшы деңгээлде деп айтсак болот. Ушуну менен бирдикте эт азыктарын өндүрүүчү заманбап ишканаларды салууга же болбосо Ош эт комбинатын реконструкциялоого мүмкүнчүлүк издөө муктаждыгы бар деп айтсак болот. Ал үчүн айылдык товар өндүрүүчүлөрдүн ийгиликтүү иштеши, айыл чарбасы жана жалпы АӨК түн балансташкан өнүгүүсү үчүн вертикалдык кооперация жардам берет жана төмөнкү максатта түзүлөт:

-айыл чарба товар өндүрүүчүлөрүнүн ыктыярдуу биригүүсүнүн негизинде эт азыктарын сатуу, сактоо, кайра иштетүүнү камсыз кылуу, материалдык техникалык ресурстарды камсыздоо үчүн алардын социалдык экономикалык керектөөсүн канаатандыруу;

- пайда ала албай иштеп жаткан айыл чарба товар өндүрүүчүлөрүн пайда алуусун камсыз кылуу;

-эт азыктарын сатуу, сактоо, кайра иштетүү чөйрөсүндө жана материалдык техникалык ресурстарды камсыз кылууда атаандаштыкты түзүү;

- өндүрүүчүдөн керектөөчүгө түздөн түз чийки этти жеткирүүнү камсыз кылуу;

- айыл чарба товар өндүрүүчүлөрүнө зарыл ресурстарды ыңгайлуу шартта сатып алууга жана алардын чарбалык ишмердүүлүгүн каржылоого мүмкүнчүлүк алууга көмөктөшүү.

Эт азыктарын өндүрүү, сактоо, кайра иштетүү жана сатуу системасынын өнүгүү абалынын жана алардын өндүрүштүк кубаттуулугунун жайгашуусунун негизинде эт өндүрүшүндөгү вертикалдык типтеги кооперативди калыптандыруунун мүмкүн болгон вариантын иштеп чыктык.

Ош облусунун Кара-Суу районунун мисалында АӨКтүн эт комплексинде вертикалдык интеграциянын уюштуруучулук түзүмү 3-сүрөттө көрсөтүлгөн.

3- сүрөт. - Ош облусунун Кара-Суу районунда АӨКтүн эт комплексинде вертикалдык интеграциянын схемасы

* Жеке изилдөөнүн негизинде түзүлгөн

Этти сатып алуу, алгачкы иштетүү, сактоо, кайра иштетүү жана сатуу боюнча вертикалдык типтеги айыл чарба кооперативдерин түзүү биринчиден, кайра иштетүү ишканаларынын сатып алуу бааларын монополиялык орнотуусуна каршы иш жүргүзөт, экинчиден транспорттук чыгымдарды үнөмдөөгө жардам берет, себеби кооперативдер аныкталган бир гана ишмердүүлүк менен адистешет жана транспорттук каражаттарды толугу менен иштетүүгө жөндөмдүүлүгү болот, үчүнчүдөн кооперативди уюштуруу кайра иштетүү өнөр жайына дагы пайдалуу, себеби чийки сүттүн сапатын, анын көп партияда кайра иштетүүгө талабы жогору график боюнча келип түшүүсүн натыйжалуу көзөмөлдөй алат жана ошол эле учурда кайра иштетүү кубаттуулугун оптималдуу жүктөлүшүн камсыз кылат.

Ош облусунун эт азыктарынын мисалында кооперативдик кыймылдын жана анын өнүгүшүнүн мүмкүнчүлүктөрүн кыскача анализдөө менен кооперативди түзүүгө, экономикалык жыйынтыкты алууга резервдердин бар экендигин көрсөттү.

Ошол эле учурда, потенциалдуу мүмкүнчүлүктөрдү иш жүзүнө ашырыш үчүн уюштуруучулук, эсептик, технологиялык ж.б. процедуралар менен бирге укуктук негиздөөнү даярдоо талап кылынат.

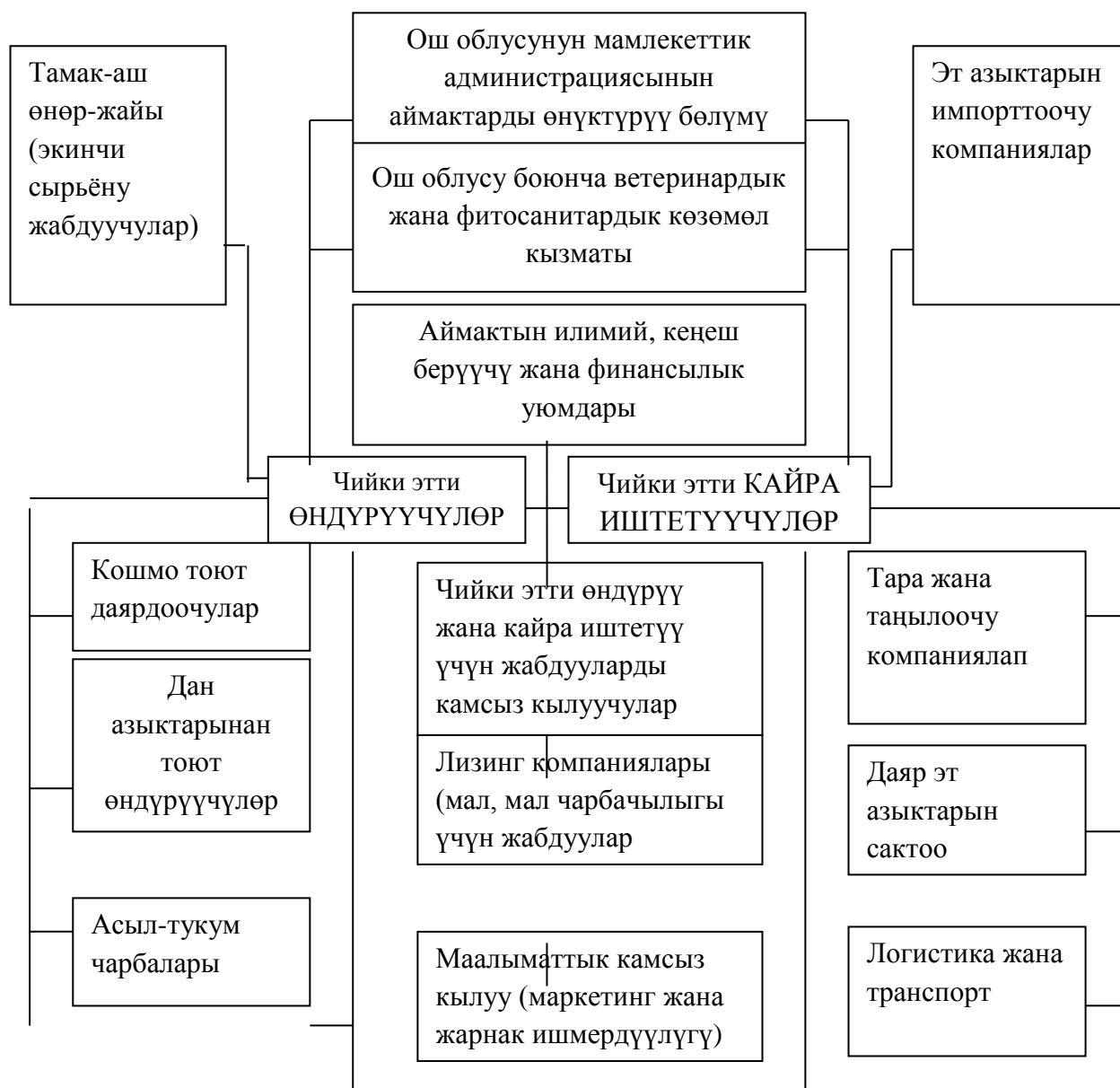
Өлкөбүздүн жаратылыштык-климаттык шарты, мал чарбачылыгынын потенциалы табигый жана бир канча параметрлери менен айырмаланган эт

жана кайра иштетилген эт азыктарына болгон талаптар ЕАЭБ, ЕБдеги өлкөлөрү, Араб өлкөлөрү (БАЭ, Катар), Иран, Турция ж.б. өлкөлөр тарабынан көбөйүп жатат. Мына ошондуктан эт азыктарын өндүрүү менен бирге аны сатууну анализ кылуу зарылчылыгы келип чыгат. Облус боюнча союлуучу мал жана канаттуларды (тирүүлөй салмакта) сатуунун көлөмү 4,1% ке өстү. Ал эми анын сатуудагы үлүшү 19,7% ке ээ болду. Интеграция шартында жакынкы жана алыскы чет өлкөлөр (анын ичинде ЕАЭБ, ЕБ өлкөлөрү ж.б.) менен региондун сырткы экономикалык байланышынын потенциалын көтөрүү зарыл.

Изилдөөнүн үчүнчү бөлүмү “Интеграция шартында эт жана эт азыктарынын атаандаштык жөндөмдүүлүгүн өркүндөтүү жолдору” деп аталып, анда эт жана эт азыктарын өндүрүүнүн кластерин түзүү, ЕАЭБ ге кирүү менен эт жана эт азыктарын өндүрүү жана сатууну өркүндөтүү жана эт жана эт азыктарынын атаандаштык жөндөмдүүлүгүн өркүндөтүү каралды.

Азыркы учурдагы экономиканын өнүгүүсүнүн базалык багыты катары эт продукциясынын атаандаштык мүмкүнчүлүгүн жогорулатууда кластерлерди калыптандыруу процесси зор мааниге ээ болуп саналат.

Кластердик типти калыптандыруунун мисалы катары Ош облусунун мисалында эт жана эт азыктарын өндүрүү боюнча аймактык кластердин модели сунушталды (4-сүрөт)

4-сүрөт- Ош облусунда эт жана эт азыктарын өндүрүү боюнча аймактык кластердин модели

Ош облусунда мындай кластерди уюштуруунун актуалдуулугу облустун башка региондорго караганда бир канча артыкчылыктары менен байланышкан, атап өтсөк: жагымдуу жаратылыштык-экономикалык потенциал, өнүккөн транспорттук инфраструктура, АӨК чөйрөсү боюнча зарыл болгон кадрдык потенциалдын бар болушу, эт азыктарын кайра иштетүү жана сактоо боюнча кубаттуулуктун бар болушу, өнүккөн соода түйүнү, ички (аймактык) рынокто даяр продукцияны сатуу үчүн масштабдуу рынок, эт жана эт азыктарын аймак аралык, о.э. ЕАЭБ мейкиндигиндеги өлкөлөргө, коңшу (Кытай, Өзбекстан, Тажикстан) жана алыс жайгашкан өлкөлөр (Иран, Араб околору, Турция ж.б.) экспорттоо мүмкүнчүлүгү.

Эт жана эт азыктарын өндүрүү боюнча аймактык кластерди уюштурууда маанилүү ролду Ош облусунун мамлекеттик администрациясынын аймактарды өнүктүрүү бөлүмү, райондук администрациянын айыл-чарба департаменттери ойнойт. Бул багытта алардын күч аракетин кээ бир ишканаларды колдоо эмес, кластердин бардык катышуучулары менен башкаруунун облустук түзүмдөрү менен кызматташтык алакасын өнүктүрүү болуп саналат.

Сунуш кылынган аймактын инновациялык кластеринин модели ишканалардын өздөрү өздөрүнүн продукцияларынын атаандаштык жөндөмдүүлүгүн жогорулатуу үчүн жеке инвесторлордун эркине жана административдик ресурстарга чуркабастан өздөрүнүн продукцияларынын рынокко кооперация принцибинде жеткирүү үчүн бирдиктүү блокко интеграциялаша натыйжалуу болуп эсептелет.

Мал чарбачылыгы продукцияларынын атаандаштык мүмкүнчүлүгүн жогорулатуу үчүн төмөндөгү стратегиялык маселелерди чечүү зарыл экендигин белгилеп кетмекчибиз:

- Кыргызстандын мал чарбасында жана анын продукцияларын кайра иштетүүдө чарба жүргүзүүнүн майда фермердик түзүмүн, кайра иштетүү жана агросервис ишканаларынын монополизациясын азайтуу, айыл чарбасынын сырьелук мүмкүнчүлүгүн терең кайра иштетүүнү иш жүзүнө ашыруу;
- чет өлкөлүк селекциянын жогорку баалуулуктагы асыл-тукум материалдарын (жандыктар) импорттоо жана алардын базасында репродукторлордун асыл-тукум чарбасын түзүү;
- эл аралык талаптарга жана стандарттарга туура келген жогорку сапаттагы мал этин өндүрүү үчүн атайын адистерширилген багуучу сарайларды куруу;
- мал жана кой эти боюнча ата мекендик стандарттарды эл аралык талаптарга ылайык гармондоштуруу;
- мал чарбачылыгында ири масштабдагы селекцияны иш жөзүнө ашыруу жана илимий коштоону камсыз кылуу менен малдар жана канаттуулардын генетикалык потенциалын жогорулатуу жана асыл-тукум базасын бекемдөө;
- туруктуу тоют базасын түзүү жана тоют берүүчү өсүмдүктөрдүн айдоо аянтын кеңейтүү аркылуу жаныбарлардын толук кандуу багууну камсыз кылуу, тоют өсүмдүктөрүнүн уругун өндүрүү боюнча үрөөнчүлүк чарбаларынын түйүнүн

түзүүнү кеңейтүү, жайыттарды жана чөп чабынды жерлерди жакшыртуу жана үнөмдүү иштетүү;

-ал чарбачылыгында орто жана ири товардык өндүрүштү калыптандыруу процессин стимулдаштыруу, тармактарды өнөр жайлык негизге которуу;

-заманбап технологияларга негизделген иштеп жаткан мал чарбачылыгы өндүрүшүнүн кубаттуулугун кеңейтүү жана жанысын куруу;

-малдарды союу, мал чарбачылыгы продукциясын даярдоо, сактоо, транспорттоо жана сатуу боюнча инфраструктураны өнүктүрүү;

-мал чарбачылыгы продукциясын өндүрүүнүн технологиялык процессин модернизациялоо;

-эл аралык стандарттардын талабына ылайык ветеринария системасын өнүктүрүү жана тамак-аш продукцияларынын коопсуздугун жана ветеринардык-санитардык жагымдуулугун камсыз кылуу;

-мал чарбачылыгы тармагын мамлекеттик колдоо иш-чараларын кеңейтүү;

-мал чарбачылыгы тармагын кадрдык, илимий жана маалымат-маркетингдик камсыз кылуу.

Корутунду жана сунуштар

Диссертациялык изилдөөнүн натыйжасында төмөнкүдөй жыйынтыктар чыгарылып, сунуштар даярдалды:

1.Атаандаштык жөндөмдүүлүктү камсыз кылуу көйгөйү кеңири область жана ал төмөнкү деңгээлдерден турат: өлкөнүн, тармактын, ишкананын жана продукциянын (товардын) атаандаштык жөндөмдүүлүгү. Товардын атаандаштык жөндөмдүүлүгү ишкананын атаандаштык жөндөмдүүлүгүн иш жүзүнө ашыруунун негизги жыйынтыгы болуп саналат жана уч зарыл элементтен турат:товардын касиети, атаандашуучу товардын жана керектөөчүлөрдүн касиеттери.

Биздин көз караш боюнча эт жана эт азыктарынын атаандаштык жөндөмдүүлүгү катары кандайдыр бир ишкана же башка субъекттер тарабынан өндүрүлгөн продукциянын атаандаш рыноктун талабына жооп берүүсү, башка атаандаш-ишканалардын чыгарган окшош продукциясынын эркин ички жана сырткы рынокторуна каршы туруусу эсептелет.

2.Эт жана эт азыктарынын атаандаштык жөндөмдүүлүгүнүн критерийи катары продукциянын сапаттык жана сандык мүнөздөмөсү анын атаандаштык жөндөмдүүлүгүн баалоо үчүн негиз катары кызмат кылат, ал эми фактор катары-атаандаштык жөндөмдүүлүгүнүн өзгөрүүсү үчүн түздөн түз себептердин болушу эсептелет.

Ош областынын АӨК то этти кайра иштетүү ишканаларында продукциянын атаандаштык жөндөмдүүлүгүнүн факторлорун изилдөө менен автор тарабынан факторлордун эки тайпасы такталды жана бөлүп каралды: сырткы факторлор: мамлекеттик жана жергиликтүү бийлик органдарынын саясаты, мамлекет тарабынан товардын атаандаштык артыкчылыгын түзүү, сырьёунун жана өндүрүш каражаттарынын баасы, сапаты, ритмдүүлүгү, эт жана эт продукциянын керектөөчүлөрү, ал эми ички факторлорго: ишкананын

имиджи, өндүрүш технологиясы, өздүк сырьёлук база жана анын сапаты, өндүрүштүк кубаттуулук ресурстарды иштетүү, даяр продукцияны сатуунун тездиги жана ыкмалары, техникалык камсыз болуу, өндүрүштүк технологиянын деңгээли, инновацияларды кийрүү кирет. Жогоруда келтирилген тизмек толук бүткөн болуп эсептелбейт, себеби өзүнчө ишкананын атаандыштык жөндөмдүүлүгүн кароо менен конкреттүү ишкананын иштешинин сырткы жана ички факторлорун эске алуу туура деп эсептейбиз.

3.Ишкананын атаандаштык мүмкүнчүлүктөрүн баалоого бирдей карасак, автордун оюу боюнча бири бирине болгон байланышты көрсөтүү менен, бир ишкананын башка ишканага карата күчтүү жана алсыз жактарын көрүүгө болот.

Биздин көз караш боюнча, продукциянын атаандаштык жөндөмдүүлүгүн мүмкүн болсо, ишкананын ишмердүүлүгүнүн багыттары жана бардык критерийлери боюнча комплекстүү баалаш керек.Этти өндүрүү жана кайра иштетүү тармагынын продукцияларынын атаандаштык жөндөмдүүлүгүн анализдөө менен аларды баалоонун методикасы иштелип чыкты.

4.Мал чарбачылыгын жана эт өндүрүүнү анализдөө менен Ош облусунун эт өндүрүү багытындагы чарбаларында ирилештирүү, аларга илимий жана уюштуруу чаралардын колдонушу жетишсиз болуп тургандыгы байкалат.

Жалпысынан Ош облусу боюнча мал чарбасынын өндүрүмдүүлүгү, анын ичинде союлуучу мал катары сатылган малдын бир башынын орточо тирүүлөй салмагын жалпы республикалык көрсөткүч менен салыштырсак анда: кой жана эчки- 8 кг га, чочколор- 16 кг га, жогору болсо, ири мүйүздүү мал боюнча- 6 кг га, жылкылар- 4 кг га төмөн болду. Жалпы облус боюнча акыркы беш жылда эт өндүрүү 9,8% ке өскөн.

2017-жылы Ош облусунда 4 574,5 т эт жана тамактык субпродуктылар, өндүрүлүп, акыркы беш жылда 32,7% ке өсүү болгон. Өндүрүштүк кубаттуулукту начар жана натыйжалуу эмес иштетүү эт азыктарын өндүрүүнүн төмөнкү деңгээлин шарттайт. Жалпы республика боюнча эт азыктарын кайра иштетүү деңгээли 8,2% ти түзсө, бул көрсөткүч облус боюнча 10,1% ти түздү.

Биздин көз караш боюнча Ош облусунун этти кайра иштетүү тармагынын көйгөйлөрү болуп: чийки эт жана кайра иштетилген эт азыктарынын сапатын аныктоо боюнча заманбап лабораториялардын жоктугу; кайра иштетүү үчүн чийки эттин жетишсиздиги жана уюшулган фермалар менен макулдашуунун жоктугу; чийки заттын сапатынын төмөндүгү; этти чогултуу үчүн ачык айкын инфраструктуранын жоктугу; көмүскө айлануу; тармакта мамлекеттик колдоонун жана жөнгө салуунун жоктугу; чийки затты сатып алуу-сатууну жүргүзүү үчүн юридикалык контрагенттердин жоктугу ж.б. эсептелет

Эт жана эт азыктарын экспортоонун жана импортоонун абалы боюнча Ош облусунда импорттук келүүлөр эт жана бүтүн үй канаттууларын Турция өлкөсүнөн, ал эми колбаса азыктары жана ага окшош эттен жасалган азыктар, субпродуктылар Канададан алынып келингенин, анын 5 эсеге көбөйгөнүн, ал эми экспорт боюнча 2017-жылы облуста кыймылдар жүргүзүлбөгөнүн байкадык.

5.Ош облусунда чон аянттагы айдоо аянттары (49,1 мин га), анын ичинен мал чарбачылыгынын керектөөсүн канаттандыруу үчүн дан азыктары, тоюттук өсүмдүктөр үчүн жерлер тоют өндүрүшүнүн потенциалдуу ресурсу болуп саналат. Ал эми жайыттардын аянты 1,3 млн га, чөп чабынды жерлердин аянты-75,4 мин га ны түзөт. Ош облусунун аймагында 1 эт комбинаты, ондогон үй канаттулары фабрикасы, бир канча чала фабрикаттар жана колбаса азыктарын өндүрүүчү мини цехтер жайгашып аймактагы өндүрүлгөн чийки этти кайра иштетүү боюнча зарыл болгон кубаттуулуктун бар экендигин айгинелеп турат.

Ош облусунда эт өндүрүү тармагын өнүктүрүү үчүн кластердик ыкманын негизги артыкчылыгы катары кластердин алкагында чарбалык субъектилердин инвестициялык жагымдуулугун жакшыртуу мүмкүнчүлүгү аркылуу өнүгүүнүн жалпы стратегиясын иш жүзүнө ашырууда экономикалык кызыкчылыкты алууга жөндөйт, о.э. эт жана эт азыктарын өндүрүүнүн атаандаштык жөндөмдүүлүгүн жана натыйжалуулугун бир кыйла жогорулатууга алып келет деп ойлойбуз.

6.ЕАЭБ өлкөлөрү боюнча эт азыктарын өндүрүү, сатуу жана керектөө боюнча жүргүзүлгөн анализдин негизинде Кыргызстанда ЕАЭБ мейкиндигинин алкагында интеграциялык процесстерди өнүктүрүүнүн чон мүмкүнчүлүгү бар экендигин жана бул тармакты натыйжалуу өнүктүрүүгө боло турганын белгилеп кетмекчибиз. Ошондуктан негизги максат катары АӨК чөйрөлөрүн (айыл чарбасы, тамак аш өнөр жайы, соода) динамикалык түрдө өнүктүрүү, анын атаандаштык жөндөмдүүлүгүн жогорулатуу жана анын негизинде ЕАЭБ өлкөлөрү боюнча эт азыктары менен камсыз кылууга багытталган макулдашылган агроөнөр жай саясатын түзүү болушу керек

7.Эт жана эт азыктарынын атаандаштык жөндөмдүүлүгүн жогорулатуу үчүн мамлекет тарабынан бир канча уюштуруучулук, нормативдик базаны чыноо керек. Бул багытта мал чарбачылыгында ветеринардык кызматты күчөтүү, малдардын асыл-тукумдуулугун камсыз кылуу, этти кайра иштетүүчү ишканалар менен чийки этти өндүрүүчүлөрдүн интеграциясы, чыгарылган продукциянын эл аралык стандарттарга (ИСО, ХАССП) жооп берүүсү, соода-логистикалык борборлорду түзүү жана өнүктүрүү аркылуу эт азыктарын сактоо, сатуу жана экспорттук потенциалын көтөрсө болот. Ар түрдүү эл аралык уюмдардан алынган гранттар жана жардамдар боюнча мал чарбачылыгын, эт азыктарын өндүрүү жана сатууда үнөмдүү жана натыйжалуу пайдалануу керек.

Тема боюнча жарык көргөн эмгектер:

1. Маметова Г.А. Оценка динамики социально-экономической дифференциации южного региона Кыргызской Республики. [Текст] / Маметова Г.А., Артыкбаева С.Ж. // Международная научная конференция «Актуальные вопросы экономики и управления», - 2015.-№10.-С. 120-125
- 2.Маметова Г.А. Факторы и условия роста конкурентоспособности пищевой промышленности [Текст] Маметова Г.А. // Новый университет- Ижевск, 2017.№2-3 (65). -С. 5-83.

- 3.Маметова Г.А. Повышение эффективности сельскохозяйственного производства за счет улучшения использования основных фондов [Текст] / Маметова Г.А., Эргешов К.А.// Наука, образование и техника, Ош, 2017.-№1 – С
- 4.Маметова Г.А. Эт жана эт продукциясынын атаандаштык жөндөмдүүлүгүнүн манызы жана мааниси [Текст] / Маметова Г.А. // Наука, образование и техника, Ош, 2017.-№1 –С. 54-57.
- 5.Маметова Г.А.Теоретические основы эффективности производства в сельском хозяйстве [Текст] / Маметова Г.А., Эргешов К.А., Маатов К.М. // Экономика и бизнес: теория и практика, Новосибирск,2017.-№2 – С .56-61
- 6.Маметова Г.А. Эт жана эт азыктарын ондуруунун кластерин калыптандыруу [Текст] / Маметова Г.А // Известия Исык-Кульского форума бухгалтеров и аудиторов стран ЦА», Б, 2017.-№1(16)-с.13-18
- 7.Маметова Г.А. Конкурентоспособность мяса и мясных продуктов в Ошской области Кыргызской Республики в условиях интеграции [Текст] Маметова Г.А. // Экономика и бизнес: теория и практика, Новосибирск,2019.-№2 – С .
- 8.Маметова Г.А. Повышение конкурентоспособности продукции животноводства в Кыргызской Республике [Текст] Маметова Г.А., Ташкулова Г.К. // Экономика и бизнес: теория и практика, Новосибирск,2019.-№2 – С .

Маметова Гулназ Абдикеримовнанын 08.00.05-экономика жана эл чарбасын башкаруу адистиги боюнча экономика илимдеринин кандидаты окумуштуулук даражасын изденип алуу үчүн « Интеграция шартында эт жана эт азыктарынын атаандаштык жөндөмдүүлүгүн жогорулатуу (Кыргыз Республикасынын Ош облусунун мисалында) деген темада даярдаган диссертациясынын

РЕЗЮМЕСИ

Ачкыч сөздөр: атаандаштык жөндөмдүүлүк, эт жана эт азыктары, эт өндүрүшү, эт жана эт азыктарынын атаандаштык жөндөмдүүлүгү, эт кластери, эт рыногу, эт өндүрүшүндөгү кооперация.

Диссертациялык иштин негизги максаты: Ош облусунун мисалында эт жана эт азыктарынын атаандаштык жөндөмдүүлүгүн жогорулатуу жолдорун теориялык, усулдук жана практикалык жүзүндө аныктоо эсептелет.

Диссертациялык изилдөөнүн объектиси: эт жана эт азыктарын өндүрүү жана сатуу менен алектенген (Д(Ф)Ч, ЖЖКЧ, АЧК, кайра иштетүү жана тармакты камсыз кылуучу мекемелер.

Изилдөөнүн предмети: Ош облусунда эт жана эт азыктарынын атаандаштык жөндөмдүүлүгүн жогорулатуунун уюштуруучулук-экономикалык негиздерин жана рыноктук механизмдерин өркүндөтүү.

Изилдөөнүн теориялык жана методологиялык негизин экономикалык илимдин классиктеринин эмгектери, изилденүүчү көйгөй боюнча ата-мекендик жана чет өлкөлүк белгилүү окумуштуулардын эмгектери, эт тармагы боюнча чарбалык субъектилердин ишмердүүлүгүн жана мамилелерин жөнгө салуучу республиканын мыйзам актылары жана нормативдик документтери, эт жана эт азыктарынын атаандаштык жөндөмдүүлүгүн жогорулатуу боюнча автордун жеке изилдөөлөрү түздү.

Илимий иште изилдөөнүн ар түрдүү ыкмалары колдонулду: аналитикалык, экономика-статистикалык, монографиялык, эсептик-конструктивдик жана салыштырма ыкмалар.

Изилдөөнүн илимий жаңылыгы: -автордун чечмелөөсүнө ылайык эт жана эт азыктарынын атаандаштык жөндөмдүүлүгүн жогорулатуу максатында атаандаштык, атаандаштык жөндөмдүүлүк ж.б. түшүнүктөргө тактоо киргизилди; продукциянын атаандаштык жөндөмдүүлүгүн изилдөө менен автор тарабынан критерийлер аныкталып, факторлордун эки тайпасы такталды жана бөлүп каралды, тактап айтканда сырткы жана ички факторлор сунушталды; этти өндүрүү жана кайра иштетүү тармагынын продукцияларынын атаандаштык жөндөмдүүлүгүн анализдөө менен аларды баалоонун методикасы иштелип чыкты; эт жана эт азыктарын өндүрүү, кайра иштетүү жана сатууну анализдөө жана баалоо аркылуу атаандаштыкты жогорулатуунун резервдери аныкталды; тармактын атаандаштык жөндөмдүүлүгүн жогорулатуу максатында эт өндүрүүчүлөр, кайра иштетүүчү ишканалар жана камсыз кылуучу ишканаларды кластердик негизде интеграциясын түзүү зарылчылыгы негизделди; ЕАЭБ мейкиндигине интеграциялануу шартында Кыргыз Республикасында эт жана эт азыктарын өндүрүү жана сатууну өркүндөтүүнүн келечеги сунушталды; учурдагы эт өндүрүүдөгү прогрессивдүү тенденцияларга таянып эт жана эт азыктарынын атаандаштык жөндөмдүүлүгүн арттыруудагы негизги багыттар аныкталды.

Изилдөөнүн практикалык мааниси: Изилдөө натыйжалары Ош облусунда жана башка аймактарда эт жана эт азыктарынын атаандаштык жөндөмдүүлүгүн жогорулатууну өнүктүрүүнүн приоритеттүү багыттарын аныктап, талдоодо колдонууну кенейтет. Изилдөөнүн кээ бир аспектилери илимий-изилдөө жумуштарында жана жогорку окуу жайлардын окуу процессинде «Айыл-чарбасынын экономикасы», “Ишкердиктин экономикасы” жана “Маркетинг”, “Логистика” предметтеринде колдонсо болот.

РЕЗЮМЕ

диссертации Маметовой Гулназ Абдикеримовны на тему: «Повышение конкурентоспособности мяса и мясных продуктов в условиях интеграции (на примере Ошской области Кыргызской Республики», представленной на соискание ученой степени кандидата экономических наук по специальности 08.00.05 - экономика и управление народным хозяйством (экономика АПК)

Ключевые слова: конкурентоспособность, мясо и мясопродукты, мясопроизводство, конкурентоспособность мяса и мясопродуктов, кластер мяса, рынок мяса, кооперация в производстве мяса.

Целью диссертационной работы является теоретическое, методическое и практическое определение путей повышения конкурентоспособности мяса и мясопродуктов на примере Ошской области.

Объект диссертационного исследования: предприятия, занимающиеся производством и реализацией мяса и мясопродуктов (Д(Ф)Х, ЖЖКЧ, СХК, переработкой и обслуживанием отрасли.

Предмет исследования: совершенствование организационно-экономических основ и рыночных механизмов повышения конкурентоспособности мяса и мясопродуктов в Ошской области.

Теоретическую и методологическую основу исследования составили труды классиков экономической науки, работы известных отечественных и зарубежных ученых по исследуемой проблеме, законодательные акты и нормативные документы республики по регулированию деятельности и взаимоотношения хозяйствующих субъектов отрасли мяса, личные исследования автора повышению конкурентоспособности мяса и мясопродуктов.

В работе использованы аналитические, экономико-статистические, монографические, расчетно-конструктивные и сравнительные методы.

Научная новизна исследования: внесены уточнения в понятия конкуренции, конкурентоспособности и т.д. с авторской трактовкой для целей повышения конкурентоспособности мяса и мясопродуктов; определены критерии конкурентоспособности продукции, уточнены и выделены две группы факторов, точнее предложены внешние и внутренние факторы; разработана методика оценки отрасли производства и переработки мяса с анализом конкурентоспособности продукции; определены резервы повышения производства, переработки и реализации мяса и мясопродуктов на основе анализа и оценки; обоснована необходимость создания интеграции производителей мяса, перерабатывающих и обслуживающих предприятий на кластерной основе в целях повышения конкурентоспособности отрасли; предложены перспективы развития производства и реализации мяса и мясопродуктов в Кыргызской Республике в условиях интеграции в пространство ЕАЭС; определены основные направления повышения конкурентоспособности мяса и мясопродуктов, опираясь на современные тенденции в производстве мяса.

Практическая значимость исследования. Результаты исследования определяют приоритетные направления повышения конкурентоспособности мяса и мясопродуктов в Ошской области и других регионах, расширяет применение в анализе. Отдельные аспекты исследования могут быть использованы в научно-исследовательских работах и в процессе преподавания в вузах предметов «Экономика сельского хозяйства», «Экономика предпринимательства», «Маркетинг» и «Логистика».

SUMMARY

Mametova Gulnaz Abdikerymovna's dissertations on the topic: "Improving the competitiveness of meat and meat products in the context of integration (on the example of the Osh region of the Kyrgyz Republic" submitted for the degree of candidate of economic sciences in the specialty 08.00.05 - economics and national economy management (economics of the agroindustrial complex))

Keywords: competitiveness, meat and meat products, meat production, competitiveness of meat and meat products, meat cluster, meat market, cooperation in meat production.

The aim of the thesis is a theoretical, methodical and practical definition of ways to improve the competitiveness of meat and meat products on the example of the Osh region.

The object of the dissertation research: enterprises engaged in the production and sale of meat and meat products (D (F) X, ZHKCH, SCC, processing and maintenance of the industry.

Subject of research: the improvement of the organizational and economic foundations and market mechanisms to improve the competitiveness of meat and meat products in the Osh region.

The theoretical and methodological basis of the study was the works of the classics of economic science, the work of well-known domestic and foreign scientists on the problem under study, legislative acts and regulatory documents of the republic on regulating the activities and relationships of economic entities of the meat industry, personal research of the author to increase the competitiveness of meat and meat products.

The work used analytical, economic and statistical, monographic, design-calculated and comparative methods.

Scientific novelty of the research: clarification of the concepts of competition, competitiveness, etc. with the author's interpretation in order to increase the competitiveness of meat and meat products; criteria for the competitiveness of products are defined, two groups of factors are specified and outlined, external and internal factors are more precisely proposed; developed a methodology for assessing the industry of production and processing of meat with an analysis of the competitiveness of products; identified reserves to increase the production, processing and sale of meat and meat products on the basis of analysis and evaluation; the necessity of creating the integration of meat producers, processing and serving enterprises on a cluster basis in order to increase the competitiveness of the industry; offered prospects for the development of production and sales of meat and meat products in the Kyrgyz Republic in the context of integration into the EEU space; the main directions of improving the competitiveness of meat and meat products, based on current trends in meat production.

The practical significance of the study. The results of the study determine the priorities for improving the competitiveness of meat and meat products in the Osh region and other regions, expanding the application in the analysis. Certain aspects of the research can be used in research works and in the process of teaching in universities the subjects of "Agricultural Economics", "Business Economics", "Marketing" and "Logistics".

Басууга берилди 30.08.2019ж.
Форматы 60x84 1/16. Көлөмү 1.5 б.т.
Буйуртма №1572 Нускасы 100 даана

Ош ТУ нун редакциялык-басма бөлүмүндө даярдалды
Ош шаары, Н.Исанов көч. 81